

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента Юрія Віталійовича Кривицького на дисертацію Артура Васильовича Погоріленка на тему «Гуманістичні ідеї в законодавстві як детермінанта формування правосвідомості громадян», представлену до захисту у спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 – Психологія

Ступінь актуальності обраної теми

Правосвідомість як важлива складова людської свідомості здатна разом з об'єктивним правом виступати регулятором відносин у суспільстві, а інколи на певний період виконувати цю роль самостійно. Ця властивість, а також те, що правосвідомістю володіють усі без винятку індивіди, їх групи та суспільство в цілому свідчить про важливість цього явища як фактора становлення та функціонування суспільного, державного ладу та правової системи. Так, за посередництвом правових ідей і теорій, почуттів та емоцій норми права, інші правові явища оцінюються з погляду життєвих потреб та інтересів людей і суспільства, справедливості, формуються настанови на юридично значущу поведінку, уявлення щодо критеріїв ефективності правового регулювання, шляхів удосконалення законодавства, судової системи, юридичної практики тощо.

У сучасному демократичному суспільстві стрижнем правосвідомості є визнання гуманізму як світогляду, в центрі якого знаходиться ідея людини як найвищої цінності, ідеології, що орієнтується насамперед на позитив людини при визнанні її негативу, який потребує контролю й обмежень. Гуманізм визнає вивільнення можливостей людини, її благо критерієм оцінки суспільних інститутів, а людяність – нормою відносин між індивідами, етнічними й соціальними групами, державами. Гуманізм як ідея знаходить своє безпосереднє втілення у праві, такій формі його об'єктивації як законодавство. Право та законодавство переводять гуманістичні ідеали й принципи в юридичну площину, внаслідок чого гуманність набуває статусу правового поняття.

З огляду на це, обрана А.В. Погоріленком тема дисертаційного дослідження «Гуманістичні ідеї в законодавстві як детермінанта формування правосвідомості громадян» є досить актуальною, оскільки присвячена важливим і малодослідженим питанням взаємодії законодавства та правосвідомості. Сучасне законодавство у своїх найкращих світових, зокрема європейських, зразках концентрується навколо людини, її цінностей та інтересів, забезпечує їх юридичну захищеність, створює умови для втілення в життя потенціалу людини, хоча і не гарантує цієї реалізації без власних зусиль людини. Саме в цьому напрямі має розвиватися вітчизняна система законодавства, виходячи з євроінтеграційних прагнень Українського народу. Варто додати, що представлена на рецензування тема, незважаючи на її актуальність, недостатньо опрацьована вітчизняними науковцями, в тому числі на рівні дисертаційних досліджень.

Таким чином, дисертація А.В. Погоріленка є одним з перших комплексних досліджень впливу гуманістичних ідей законодавства на розвиток гармонійної та конструктивної правосвідомості. У ході наукового пошуку сформульовано авторські висновки та пропозиції, що становлять наукову новизну. Актуальною ця тема також є завдяки тому, що внаслідок ґрунтовного юридико-психологічного дослідження, авторові вдалося запропонувати конкретні пропозиції змін до вітчизняного законодавства з метою посилення його гуманістичної складової, що можуть потенційно сприяти формуванню зрілої правосвідомості суб'єктів права, а також стимулювати зростання їх правової грамотності та активності.

Оцінка наукового рівня дисертації та наукових публікацій здобувача

Науковий рівень дисертаційного дослідження та публікацій А.В. Погоріленка відповідає вимогам, що висуваються до робіт на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань зі спеціальності 053 – Психологія.

Кваліфікаційна наукова праця виконана в Національній академії внутрішніх справ з урахуванням ключових положень Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р. № 2623-III, Пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–

2025 роки, затвердженої Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 р. № 12-21.

Основні теоретичні висновки та практичні рекомендації, що містяться в дисертації, викладено в 10 наукових публікаціях за темою наукового пошуку, з яких п'ять статей опубліковано в наукових фахових виданнях України, одна стаття – в науковому періодичному виданні інших держав із напрямку, з якого підготовлено дисертацію, чотири тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях

Низка положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, що викладені в дисертаційному дослідженні А.В. Погоріленка, отримано вперше або суттєво вдосконалено. Вони мають достатній ступінь наукової новизни. Наукова новизна отриманих результатів впливає з актуальності теми дослідження. Вона полягає також у тому, що сама кваліфікаційна наукова праця присвячена актуальним і маловідомим питанням детермінуючого впливу гуманістичних ідей у законодавстві на формування правосвідомості суб'єктів права. Так, за допомогою порівняння низки показників психологічного благополуччя респондентів і ступеня впливу різних життєвих факторів на становлення їх особистості, емпірично продемонстровано позитивний вплив гуманістичних ідей на формування ціннісної орієнтації, самоповаги, самоприйняття, уявлення про природу людини та часових компетенцій особистості. Через співвіднесення ставлення людей до питань абортів і сурогатного материнства у країнах з різним правовим регулюванням цих питань доведено конструктивний вплив законодавчої реалізації гуманістичної ідеї цінності кожного людського життя від зачаття до природної смерті на правову ідеологію, правову психологію та поведінковий компоненти правосвідомості. Розширено критерії класифікації чинників, що зумовлюють розвиток правосвідомості, розкрито роль законодавства в системі цих факторів. Обґрунтовано наукові положення про

важливість таких механізмів детермінуючого впливу законодавства на правосвідомість як правовий вплив і правове регулювання через демонстрацію історичних прикладів їх впливу на суспільну правосвідомість. З'ясовано конструктивний вплив державної політики щодо захисту цінності людського життя від зачаття до природної смерті на репродуктивну поведінку людей.

У дисертаційному дослідженні сформульовано низку положень, що мають важливе значення для соціальних і поведінкових наук та юриспруденції.

Таким чином, дисертаційне дослідження А.В. Погоріленка здійснене на високому теоретичному та методологічному рівнях. Висновки, положення, рекомендації та пропозиції дисертації, відповідають вимогам Положення на здобуття ступеня доктора філософії, є обґрунтованими та логічними, мають достатній ступінь наукової новизни і практичне значення.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Обґрунтованість положень, висновків, рекомендацій і пропозицій дисертаційного дослідження А.В. Погоріленка не викликають жодних сумнівів. Вони логічно слідують із тексту дисертаційного дослідження та базуються на власних судженнях автора, зібраних матеріалах, їх аналізі та узагальненні. Пропозиції, запропоновані дисертантом, стосовно вдосконалення чинного законодавства України в частині покращення стану реалізації гуманістичної ідеї цінності та гідності кожної людини через надання останній повного обсягу прав від зачаття до природної смерті, мають важливе теоретичне і практичне значення.

Емпіричну базу дослідження складають вибірки респондентів серед студентів випускних курсів Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та жителів штату США Луїзіана, обраних для дослідження детермінуючого впливу гуманістичних ідей у законодавстві на правосвідомість; студентів Західноукраїнського національного університету в

контексті дослідження розуміння ними змісту та обсягу основних прав людини; загальні вибірки серед громадян України для з'ясування частоти роботи громадян із законодавчими нормами в особистому житті та впливу гуманістичних ідей на показники самоактуалізації особистості. Крім того, емпіричною базою наукового пошуку є законодавство та практика правозастосування України, країн Європи, Канади та США, практика правозастосування Європейського суду з прав людини, опрацювання яких було необхідним для формування детального розуміння про відмінності законодавчої реалізації базових гуманістичних ідей цінності та гідності кожної людини до та після народження, а також у контексті правового регулювання сурогатного материнства.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Результати наукового пошуку, що виносяться на захист, отримані завдяки застосуванню комплексу філософських (діалектичний) і загальнонаукових (системний, структурно-функціональний, синтез) методів, емпіричних методів психологічної науки (анкетування, опитування, психодіагностичний) та методів математичної статистики. Завдяки цьому А.В. Погоріленку вдалося на досить високому рівні розв'язати всі поставлені наукові завдання.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження

Сформульовані в дисертаційному дослідженні положення, висновки, рекомендації та пропозиції впроваджено та може бути використано в:

– науково-дослідній діяльності – під час вирішення наукових проблем, пов'язаних з темою наукового пошуку, зокрема стосовно ролі гуманістичних законодавчих ідей у формування правосвідомості, психологічному благополуччі людини, систематизації факторів, що детермінують розвиток правосвідомості, місця законодавства в системі цих чинників, систематизації та значення конкретних механізмів законодавчого впливу на правосвідомість тощо (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 15 липня 2023 р. та Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України» від 31 липня 2023 р.);

– *правотворчій діяльності* – з метою вдосконалення законодавства щодо уникнення деструктивного впливу неналежного закріплення або відсутності об’єктивації загалом у законодавстві провідних гуманістичних ідей сучасності;

– *освітній діяльності* – при викладанні таких навчальних дисциплін як «Філософія», «Теорія держави та права», «Цивільне право України», «Кримінальне право України», «Юридична психологія», «Професійно-психологічна підготовка поліцейських» та інших (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 15 липня 2023 р.);

– *практичній діяльності* – у приватній і державній психологічній (психодіагностичній, психотерапевтичній) практиці (акти впровадження Громадської організації «Українська Асоціація Християнської Психології» від 26 липня 2023 р. і Благодійної організації «Благодійний фонд «Карітас-Київ» від 31 липня 2023 р.).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому

Дисертація написана українською мовою, відповідає вимогам, що висуваються до підготовки такого виду робіт. Складається з анотації, вступу, трьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 207 сторінок, з них основного тексту – 144 сторінки. Список використаних джерел розміщено на 22 сторінках і налічує 212 найменувань.

Анотація у стислій формі містить основні положення дисертаційного дослідження, викладена українською та англійською мовами.

Розділ 1 «Загальнотеоретична характеристика правосвідомості та система детермінуючих її розвиток факторів» складається з трьох підрозділів:

Підрозділ 1.1. «Загальнотеоретична характеристика правосвідомості як засадничої категорії юридичної психології», присвячено опрацюванню наявних у вітчизняній та зарубіжній фаховій літературі точок зору стосовно ознак, компонентів (складових), видів і функцій правосвідомості.

Підрозділ 1.2. «Система детермінуючих розвиток правосвідомості факторів та місце законодавства серед них», в якому систематизовано чинники, що

зумовлюють розвиток правосвідомості, а також проаналізовано законодавство в якості об'єктивного, інституційного, довготермінового, конструктивного макрофактора правосвідомості. Доведено, що поєднання цих чинників може призвести до формування гармонійної або деформованої правосвідомості.

Підрозділ 1.3. «Механізми детермінуючого впливу законодавства на правосвідомість», спрямований на розгляд правового впливу та правового регулювання як основних механізмів детермінуючої дії законодавства на правосвідомість. Встановлено, що зміни в законодавстві є необхідною передумовою для трансформації громадської думки стосовно важливих питань суспільного, зокрема правового, розвитку.

Розділ 2 «Формувальна роль гуманістичних ідей у розвитку правосвідомості громадян» складається з трьох підрозділів:

Підрозділ 2.1. «Вплив гуманістичних ідей в законодавстві на правосвідомість в історичному контексті», присвячений дослідженню генезису гуманізму, гуманістичних ідей у цілому та у праві, законодавстві зокрема. Обґрунтовано, що ключовою гуманістичною ідеєю, спільною як для релігійного, так і для світського гуманізму, є цінність і гідність кожної людини.

Підрозділ 2.2. «Система гуманістичних ідей у міжнародному законодавстві сучасності», в якому з'ясовано, що чинні міжнародно-правові акти засновані на базовій гуманістичній ідеї, якою є цінність і гідність кожної людини, а її існування є підставою для всіх інших похідних гуманістичних ідей.

Підрозділ 2.3. «Психологічні підходи до формування правосвідомості під впливом гуманістичних ідей», в межах якого емпірично продемонстровано, що гуманістичні ідеї, котрі знаходять вираження в ціннісних орієнтаціях сім'ї, гуманістичній спрямованості сім'ї та гуманістичній зорієнтованості суспільства позитивно впливають на формування індивіда в аспекті його самоактуалізації, а саме на такі показники особистості як ціннісні орієнтації, самоповага, самоприйняття та компетенція в часі.

Розділ 3 «Детермінуючий вплив гуманістичних ідей в законодавстві на розвиток правосвідомості» складається з двох підрозділів:

Підрозділ 3.1. «Результати крос-юрисдикційного емпіричного дослідження детермінуючого впливу гуманістичних ідей в законодавстві на розвиток правосвідомості» спрямований на доведення наявності взаємозв'язку між існуванням гуманістичної ідеї цінності людського життя в законодавстві та сформованістю правової ідеології, правової психології та поведінкового компонентів правосвідомості суб'єктів права.

Підрозділ 3.2. «Рекомендації щодо вдосконалення законодавства України в світлі проведеного дослідження» містить пропозиції змін до чинного вітчизняного законодавства з метою профілактики виникнення деформацій правосвідомості, пов'язаних з неналежною реалізацією базової гуманістичної ідеї цінності та гідності кожної людини в Україні.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці

Отримані результати дисертаційного дослідження А.В. Погоріленка на тему «Гуманістичні ідеї в законодавстві як детермінанта формування правосвідомості громадян» доречно використовувати для підвищення рівня правосвідомості та правової культури представників органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства, в освітньому процесі закладів вищої освіти, науково-дослідних розробках наукових установ, при підготовці наукових праць, плануванні досліджень за цим напрямом.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача

У цілому позитивно оцінюючи кваліфікаційну наукову працю, необхідно звернути увагу на окремі дискусійні питання, що потребують додаткової аргументації, пояснень у ході публічного захисту або спрямовані на їх врахування в подальшій науковій роботі, зокрема:

1. Під час викладення й обґрунтування наукових положень дисертації додаткової уваги потребує правильність використання в тексті наукової роботи спеціальної юридичної термінології (наприклад, форма державного устрою, інститут охорони прав людини, воєнні злочини тощо). Так, автор відмічає: «...

такі форми державного устрою та політичні режими як тиранія, диктатура, абсолютна монархія, комунізм не виправдали себе» (с. 2), але жоден з перелічених прикладів не належить до видів форми державного устрою, тобто внутрішнього поділу території держави на частини; «... військові злочини росії на теренах України продемонстрували...» (с. 15), виходячи з контексту мова йде про воєнні злочини, тобто порушення законів і звичаїв війни, один з видів міжнародних злочинів разом зі злочином агресії, злочинами проти людяності та геноцидом.

2. На підставі проведеного дослідження здобувач запропонував низку змін до чинного вітчизняного законодавства з метою протидії деформаціям правосвідомості та сприяння формуванню зрілої правосвідомості суб'єктів права. При цьому в тексті дисертації варто використовувати офіційні назви нормативно-правових актів (законів і підзаконних нормативно-правових актів), до яких запропоновано внести зміни (с. 22, 148, 154 та інші). Приміром, Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III – слово «кодекс» пишемо з малої букви; Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII – відсутнє слово «Україна». Крім того, слід оперувати офіційними назвами державних органів, уніфікувати спосіб викладення дат прийняття нормативно-правових актів і міжнародних документів, перевірити правильність написання прізвищ, імен і по батькові вчених, доробок яких використовує здобувач, приміром, Копейчикова Володимира Володимировича – доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України, працівника Національної академії внутрішніх справ (с. 16, 24, 25).

3. На переконання автора, основними механізмами детермінуючого впливу законодавства на правосвідомість є правовий вплив і правове регулювання. Це твердження знайшло своє вираження у положеннях наукової новизни (с. 21), висновках до розділів (с. 51) і висновках до роботи в цілому (с. 150). З нього слідує, що вплив законодавства на правосвідомість охоплює правовий вплив і правове регулювання одночасно, що є внутрішньо суперечливим положенням. З метою уникнення цього пропонуємо використовувати в якості родового явища

(поняття) стосовно правового впливу та правового регулювання – дію права, тобто основними механізмами детермінуючої дії законодавства на правосвідомість є правовий вплив і правового регулювання.

4. У дисертації автор у межах визначеного предмета (с. 17) комплексно характеризує значення гуманістичних ідей законодавства в ході формування правосвідомості. Водночас, з урахуванням багатоаспектної природи останньої не лише як пасивної форми сприйняття, опанування, відображення правової реальності, а й як суб'єктивного творчого чинника, умови її існування й розвитку, науковий інтерес становить розгляд правосвідомості в якості самостійного правозумовляючого та правоутворюючого фактора, який здатний повноцінно конкурувати з економічною, релігійною, політичною та іншими детермінаціями. З огляду на це, пропонується звернути увагу на інший аспект взаємодії законодавства і правотворчості, а саме – роль правосвідомості в законотворчості.

Разом з тим, наведені вище зауваження та пропозиції в основному мають дискусійний характер і слугують підставою для плідної та конструктивної наукової дискусії під час публічного захисту дисертаційної роботи й не впливають на високу наукову цінність дослідження. За своєю актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та практичною значущістю отриманих результатів праця є суттєвим внеском у соціальні та поведінкові науки.

Відсутність порушень академічної доброчесності

Під час рецензування дисертаційного дослідження й опрацювання наукових публікацій А.В. Погоріленка фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертація є оригінальною, самостійно виконаною працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертаційна робота Артура Васильовича Погоріленка на тему «Гуманістичні ідеї в законодавстві як детермінанта формування правосвідомості громадян», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним і завершеним науковим дослідженням.

За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою і практичною значущістю здобутих дисертантом результатів, дисертація відповідає

спеціальності 053 – Психологія та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261, Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12 січня 2017 р. № 40 і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – Погоріленко Артур Васильович – на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки зі спеціальності 053 – Психологія.

Рецензент:

**доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент**

Юрій КРИВИЦЬКИЙ

